

יהושע נסיך אפרים

בכור שורו הדר לו... וקרני ראם קרניו – שור כחו קשה אבל אין קרניו נאות
ראם קרניו נאות אבל אין כחו קשה, ניתן ליהושע כחו של שור וקרנו של ראם.

(ספרי דברים שנג)

א. פתיחה

דמותו המקראית של יהושע היא רב־גונית ביותר. מחד גיסא, יהושע הוא מנהיגו הדגול של עם ישראל, המוביל אותם בכיבוש ארץ ירושתם ובהתנחלות בה. מאידך גיסא, יהושע הוא עבד משה, הנער אשר "לא יָמִישׁ מִתּוֹךְ הָאֵהָל" (שמות ל"ג, יא) שנצטווה כי "לא יְמוֹשׁ סֶפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ" (יהושע א', ח) ועליו שנתה המשנה – "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע" (אבות א', א).

בספר הנקרא על שמו אנו פוגשים איש משכמו ומעלה – מנהיג מורכב ומנוסה, אשר בדרכי אסטרטגיה ודיפלומטיה מְנַיֵט את עם ישראל למלא את יעודו ההיסטורי והרוחני בארצו – "וַיַּעֲבֹד יִשְׂרָאֵל אֶת ה' כָּל יְמֵי יְהוֹשֻׁעַ" (יהושע כ"ד, לא). אולם, בעוד תקופתו כמנהיג מפורטת בהרחבה, מעט מאד ידוע לנו על מוצאו: מאין בא? מה סיפורו? בניגוד לרבו משה, אשר על ילדותו מספרת התורה עוד מעט נישואי הוריו, ראשיתו של יהושע לוטה בערפל.

יהושע נזכר בתורה כ"ט פעמים (בג' מתוכן הוא נקרא "הושע"). לקראת אמצע ספר במדבר, עם בחירתו על ידי הקב"ה להנהיג את העם אחרי משה (במדבר כ"ז, יח), דמותו מקבלת מקום מרכזי על במת ההיסטוריה. הוא מוכר גם כן ממעורבותו באירועים מרכזיים בתקופת ישראל במדבר: נבואת אלדד ומידד (שם י"א, כח) ושליחת המרגלים (שם י"ג, ח).

ברם, במקום הראשון שבו נזכר יהושע בתורה הוא נזכר כמעט כמובן מאליו. כאשר עם ישראל, שיצא זה עתה ממצרים, מותקף על ידי עמלק, יהושע נבחר להוביל את קרב ההגנה. הכתוב מתאר את שליחתו על ידי משה כאילו אנו כבר מכירים אותו, על אף שזו הפעם הראשונה שהוא נזכר במקרא. יתר על כן, בשאר אזכוריו כמעט תמיד מופיע שמו בצירוף

פרט מזהה המתיחס לתפקידו כמשרת משה¹ או ליחוסו לנון,² אך בפרשת מלחמת עמלק (שמות י"ז) נזכר יהושע ארבע פעמים (שם ט, י, יג, יד) ובכולן לא נזכר שום פרט מזהה.³ אם כן, נשוב להציב שתי שאלות בבסיס מאמרנו: א. מדוע דוקא הוא נבחר להוביל את המלחמה בעמלק? ב. מהו הרקע שעליו צמחה דמותו של יהושע בן נון? נפתח בהצגת תשובות שונות לשאלה הראשונה, ולאחר מכן ננסה להציע תשובה לשאלה השנייה שתפתור את שתי השאלות כאחת, ותאיר לנו את דמותו של יהושע.

ב. יהושע ילחם לכם

בשאלה הראשונה דנו הפרשנים דרך שאלה אחרת – מדוע משה עצמו לא הוביל את עם ישראל לקרב כפי שעשה במלחמות סיחון ועוג? מה ראה משה לשלוח מישהו אחר, ומדוע שלח דוקא את יהושע? על כך השיבו תשובות שונות הנובעות מתוך גישה שונה למשמעות המלחמה ולתפקיד שמלא בה יהושע.

1. מלחמה בעמלק על ידי יוסף

כיוון מרכזי העולה במדרשים מבוסס על יחוסו של יהושע ליוסף, ועל תפקידו של יוסף במלחמה נגד עשו ועמלק.⁴ כך עולה בכמה מדרשים:

אמר הקב"ה אין זרעו של עמלק נופל אלא ביד בנה של רחל, כן אתה מוצא ברפידים נפל ביד יהושע שנאמר ויחלוש יהושע את עמלק (שמות י"ז, יג), אמר הקב"ה לעולם השבט הזה מוכן להיפרע מן עמלק... ד"א אמר הקב"ה ממני היה הדבר מימיו של משה

¹ ראה שמות כ"ד, יג; ל"ג, יא; במדבר י"א, כח.

² ראה שמות ל"ג, יא; במדבר י"א, כח; י"ג, ח, טז; י"ד, ו, ל, לח; כ"ו, סה; כ"ז, יח; ל"ב, יב, כח; ל"ד, יז; דברים א', לח; ל"א, כג; ל"ב, מד; ל"ד, ט.

³ עמד על כך בעל הדעת סופרים [מהד' ירושלים 1963 ואילך] שמות י"ז, ט ד"ה ויאמר משה: "לא נכתב דבר על יהושע כדרך התורה והנביאים על פי ה' לכתוב על האנשים אך מה שדרוש לענין". וכן העיר עמוס חכם בפירוש דעת מקרא (שמות י"ז, ט): "אין התורה מבארת כאן מי הוא יהושע, כי היא סומכת על המפורסמות בכל ישראל, שיהושע הוא משרתו – תלמידו המובהק של משה ויודע תכסיסי מלחמה וראוי להנהיג את צבא המלחמה". קשה לי לקבל את תירוצו של עמוס חכם משתי סיבות: א. בשאר התורה מוזכר יחוסו או תפקידו של יהושע, כלומר שאין זה מובן מאליו לקורא. ב. בשלב זה לא ידוע לנו כלום על יהושע, ואם כן יהיה זה אנכרוניסטי ליחס לו עכשיו את תפקידו בהמשך.

⁴ ראה למשל בבא בתרא קכג:.

שנאמר ויאמר משה אל יהושע בחר [וגר'] (שמות י"ז, ט), וכי מדעת עצמו אמר לו, לאו, אלא מפי הדיבור יכול היה יהושע למחות זרעו של עמלק. (פסיקתא רבתי יג) ד"א למה ליהושע אמר לו זקנך על ידו ירדו למצרים לך הזדווג עם מי שאירע אותם בעלותם ממצרים.

ד"א למה ליהושע אמר לו זקנך אמר (בראשית מב) את הא—להים אני ירא, ובזה כתיב (דברים כה) ולא ירא א—להים יבא בן בנו שאמר את הא—להים אני ירא ויפרע ממי שנאמר עליו ולא ירא א—להים. (שמות רבה (וילנא) כ"ו, ג^ה)

המשותף למדרשים אלו הוא שהם מחפשים את התשובה ביחוסו של יהושע. אמנם אם כן, מפתיע עוד יותר שהכתוב לא הזכיר בפרשיה זו את יחוסו של יהושע.

2. הכנה למלחמות על דרך הטבע

המלבי"ם⁵ מפרש שיש במלחמה זו יסוד של הכנה למלחמות שילחמו ישראל בכניסתם לארץ – בדרך טבעית ולא בדרך נסית. על כן בחר משה ביהושע להוביל את ישראל כהכנה לתפקידו בעת כניסתם לארץ:

ויאמר משה אל יהושע: הנה במלחמת סיחון ועוג נלחם משה בעצמו כי היתה המלחמה ע"י ה' בנסים גלויים, כמ"ש (דברים ג) אל תירא כי בידך נתתי אותו כי אז היו ראויים אל הנס, לא כן עתה שה' הסתיר פניו מהם והיו צריכים למלחמה טבעית, שזה לא היה בכחו של משה, שכל ענינו היה מעשה נסים, ולכן הוצרך שתהיה המלחמה ע"י יהושע, שהוא היה מוכן לרשת את הארץ ע"י מלחמה טבעית בעזר א—להי בנסים נסתרים כפי הזכות וההכנה, לכן צוה אל יהושע. (מלבי"ם שמות י"ז, ט)

סיוע לפירושו נמצא במדרש:

ויאמר משה אל יהושע – למה ליהושע, מתחלה אתה דורש שהיה מבקש להדריכו למלחמה, לפי שהוא עתיד להכניס את ישראל לארץ. (שמות רבה (וילנא) שם)

⁵ הרב מנחם כשר (תורה שלמה שמות י"ז, ט הערה [נה]) מצטט את המושב זקנים (פירוש של בעלי התוספות): "תימא, למה אמר יותר ליהושע בזאת המלחמה? כי המלחמה היה באייר, שמזלה שור, ויוסף נקרא בכור שור, ויהושע הוא מבניו".

⁶ ראה גם אברבנאל בפירושו הראשון, שד"ל, העמק דבר ודעת סופרים שפירושו באופן דומה. השווה לפירוש הרלב"ג המפרש באופן הפוך שמטרת החלפת משה ביהושע היא להראות לעם נצחון נסי בזכות תפלת משה, דבר הנועד להטמיע בהם אמונה בה', ועיין גם ברמב"ן.

הקושי בפירוש זה הוא שמשה לא ידע שיהושע יהיה הממשיך שלו (כפי שעולה מבקשתו מה' בבמדבר כ"ז, טז). יתר על כן, בשלב זה משה עוד חשב שהוא יכניס את העם לארץ ויוביל אותם למלחמות נגד מלכי הכנעני, שכן רק לאחר פרשת מי מריבה נתבשר משה כי הוא לא יביא את העם אל הארץ (שם כ', יב).

3. זלזול בעמלק על ידי שליחת המשרת

ואפשר עוד לומר שמשה רבינו לא רצה להלחם בעצמו המלחמה הזאת כדי שלא ישוה לעמלק ויתכבד שנלחם עם משה ועם כל ישראל. אבל כדי לבזותו שלח את יהושע משרתו להלחם בו... (אברבנאל שמות י"ז)

האברבנאל מציע כי משה רצה לזלזל בעמלק ולא לכבד אותם בנוכחותו, ועל כן שלח את משרתו להלחם בהם כדי להפגין את חוסר חשיבותם. התנהגות זו מזכירה את אלישע ביחסו לנעמן הארמי, אשר שלח אליו שליח במקום לצאת אליו בעצמו (מל"ב ה', י-יא).

האברבנאל מניח – באופן מתקבל על הדעת, אף שלהלן נציע חלופה להנחה זו – שכבר בשלב זה יהושע היה משרתו של משה. אם כך, אין שליחת יהושע כאן מלמדת דבר על יהושע עצמו אלא הוא נבחר בגלל תפקידו כמשרת משה. עדיין לא מובן לפי פירוש זה מדוע הכתוב לא מתאר את יהושע בפרשיה זו כמשרת משה.

4. כפרת עוון ביטול תורה

יש פרשנים, כדוגמת האור החיים והאלשיך, שהסבירו את שליחותו של יהושע בשקידתו על עסק התורה, שיש בה תיקון לחטא עם ישראל שרפו ידיהם מן התורה ועל כך בא עמלק (מכילתא דר"י בשלח, מסכתא דעמלק א):

ויאמר משה אל יהושע – נתחכם משה כשהכיר העון שהוא לצד ביטול מלחמת התורה אמר אין ראוי לצאת למלחמה אלא יהושע שנאמר עליו (לקמן ל"ג י"א) לא ימיש מתוך האוהל בעסק התורה, ואמר לו שיבחר כיוצא בו ובוזה יתגבר עליו וכן היה. (אור החיים שמות י"ז, ט)

דרשה זו מתמקדת בתפקידו של יהושע כמנהיג תורני וכשליח ישראל לתיקון עוונם. מעניין לראות כיצד הדרשנים בחרו להציג יסודות שונים של דמותו הרב-גונית של יהושע, אך לצערנו אין זה עונה על שאלתנו ברמת פשטי המקראות, שכן יהושע לא מתואר עדיין כמי שאינו מש מאהלו של משה. ברצוני להציע פירוש אחר, המבוסס בפשטי המקראות ונתמך במדרשי חז"ל, שבכחו לענות על השאלות שפתחנו בהן.

ג. יהושע – היורש של יוסף

1. מי היה נון?

אנשים רבים במקרא מפורסמים בזכות בניהם, נון הוא אחד מהם. הוא מופיע שלשים פעם במקרא: עשרים ותשע מתוכן בסמיכות לשם בנו – יהושע בן נון, והפעם השלשים היא היוצאת מן הכלל המלמדת על הכלל:

וּבְנֵי אֶפְרַיִם... עִמְיָהוּד בְּנוֹ אֱלִישַׁמֶע בְּנוֹ: נוֹן בְּנוֹ יְהוֹשֻׁעַ בְּנוֹ: (דהי"א ז', כ, כו–כז)

נון הוא בנו של אלישמע בן עמיהוד, נשיא שבט אפרים במדבר.⁷ לא מסופר לנו על נון שום דבר במקרא, אך המדרש מחבר בין דמותו לסיפור אחר על שבט אפרים.

2. יציאת בני אפרים

וּבְנֵי אֶפְרַיִם שְׁוֹתְלַח בְּרִיָּה וְעֶזֶר וְאֶלְעָדָה בְּנוֹ וְתַחַת בְּנוֹ וְתַחַת בְּנוֹ: וְזָכַד בְּנוֹ וְשְׁוֹתְלַח בְּנוֹ וְעֶזֶר וְאֶלְעָד וְהַרְגוּם אֲנָשֵׁי גַת הַנּוֹלָדִים בְּאֶרְץ כִּי יָרְדוּ לְקַחַת אֶת מְקִנְיָהֶם: וַיִּתְאַבֵּל אֶפְרַיִם אֲבֵיהֶם יָמִים רַבִּים וַיָּבֹאוּ אַחֲרָיו לְנַחֲמוֹ: וַיָּבֹאוּ אֶל אֲשֶׁתוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד בֶּן וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ בְּרִיעָה כִּי בְרָעָה הָיְתָה בְּבֵיתָהּ: (שם כ–כג)

מסורה עתיקה מתארכת את המסופר בפרק זה לימי שעבוד ישראל במצרים. תרגום הכתובים על דברי הימים מפרש את הסיפור הסתום בעזרת מדרש:

וְזָכַד בְּרִיָּה וְשְׁוֹתְלַח בְּרִיָּה וְעֶזֶר וְאֶלְעָד – הַנּוֹן הָיוּ אֲמֶרְכְּלֵיָא לְבֵית אֶפְרַיִם וּמְנוּ יֵת קֶצָא מִן שְׁעָתָא דְהַנּוֹת דְּבִירָא דְמָרִי עֲלֵמָא מִתְמַלְלָא עִם אֲבָרְהָם בִּינֵי פְסוּגֵיָא וְטַעוּ דְהָנָה חֲמִי לְהוֹן לְמַמְנֵי מִן יוֹמָא דְאֶתְלִיד יִצְחָק וּנְפִקוּ מִמִּצְרַיִם תְּלַתִּין שָׁנִין קֹדָם קֶצָא... וּבְמִפְקֵהוֹן מִמִּצְרַיִם הָיוּן עֲמַהוֹן מְאֵתָן אֶלְפִין גְּבַרִין בְּמַאֲנֵי זִינָא מִשְׁבֵּטָא דְאֶפְרַיִם. וְקִטְלוּנוֹן אֲנָשֵׁי גַת דְאֶתְלִידוּ בְּאֶרְעָא – דְפִלְשֵׁתָאִי. אַרוּם נָחַתוּ לְמִבְּתַת (ס"א לְמִבְּר) גִּיתִיהוֹן.

[תרגום: וְזָכַד בְּנוֹ וְשְׁוֹתְלַח בְּנוֹ וְעֶזֶר וְאֶלְעָד – הם היו אמרכלים לבית אפרים ומנו את הקץ משעה שהיה דבר אדון העולם מדבר עם אברהם בין הבתרים וטעו שהיה ראוי להם למנות מיום שנולד יצחק ויצאו ממצרים שלשים שנים קודם הקץ... ובצאתם ממצרים היו עמם מאתים אלפי גברים בכלי זין משבט אפרים. והרגום אנשי גת הנולדים בארץ – פלשתים. כי ירדו לקחת את מקניהם: ר"ב]

⁷ ראה במדבר א', י; ב', יח; ז', מח; נג', י', כב.

המדרש מספר שבני אפרים טעו בחישוב קץ גלות מצרים, מרדו באדוניהם המצרים, העפילו ארצה ונהרגו בקרב עם אנשי גת הפלשתים. מדרש זה נראה עתיק מאד והוא נזכר בכמה מקומות בחז"ל⁸ וכן בדברי פרשני ימי הביניים.⁹ למדרש יש גם מסורות שונות.¹⁰

3. מנהיג המרד

מוטיב זה של מרד בני אפרים נגד שעבוד מצרים מורחב עוד יותר בפרקי דרבי אליעזר.¹¹ בגרסא זו של המדרש אנו פוגשים את מנהיג המרד:

ר' אליעזר אומר כל אותן השנים שישבו ישראל במצרים ישבו בטח ושאנן ושלן עד שבא נון מבני בניו של אפרים ואמר להם נגלה לי הקב"ה להוציא אתכם ממצרים, בני אפרים בגאות לבם שהם מזרע המלכות וגבורי כח במלחמה לקחו את נשיהם ואת בניהם ויצאו ממצרים, ורדפו המצריים¹² אחריהם והרגו מהם מאתים אלף כלם גבורים, שנ' בני אפרים וכו'.

(פרקי דרבי אליעזר (חורב) מז)

⁸ ראה מכילתא דר"י בשלח; מסכתא דויהי פתיחתא, מסכתא דשירה ט; סנהדרין צב; שמות רבה (וילנא) כ', יא; ופסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) י"א, י (שם מוזכר מספר שנים אחר לטעות הקץ).

⁹ ראה רש"י שמות ט"ו, יד; תהלים ע"ח, ט ודה"א ז', כ; ראב"ע תהלים ע"ח, ט ושיה"ש ב', יג; דברי הרמב"ם באגרת תימן; רמב"ן שמות י"ב, מב; תעליות הרלב"ג דה"א ז'; דרשות הר"ן, הדרוש החמישי ד"ה ומפני זה.

הרד"ק אף הוא מזכיר פירוש זה בכמה מקומות (בראשית מ"ח, יט; תהלים ע"ח, ט ודה"א ז', כא), אך פירושו שונה משאר הפרשנים המצטטים את חז"ל. לפי רד"ק, סיפור זה לא אירע בחיי אפרים עצמו אלא במהלך שהותם במדבר, לאחר שיצאו ממצרים. הרד"ק תולה פרשנות זו במנינם המועט של שבט אפרים במפקד בחומש הפקודים ביחס למנינם בצאתם ממצרים.

¹⁰ במדרש שיה"ש רבה (וילנא) ב', א [ז] מרחיב המדרש את הרעיון ומסביר שהיו שתי מרידות נגד המצרים על ידי בני אפרים: אחת בימי שותלח בן אפרים ואחת בימי עמרם. ככל הנראה מה שהפריע למדרש הוא תאום הדורות: אם המרידה היתה עוד בחיי אפרים בן יעקב, הרי שלא מדובר על טעות של שלשים שנה בחישוב הקץ. בדרך זו הסביר הרב זאב וולף איינהורן (המהרז"ו, בן דורו של המלבי"ם) בפירושו לשמות רבה.

גם אם נאמר שאפרים חי מאות שנים – דבר שאינו מנוגד לפסוק "וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא" (שמות א', ו) שכן אפרים אינו מדורו של יוסף – בדברי הימים מסופר כי בנו של אפרים, בריעה, נולד בעקבות המעשה, ואחריו ניתן לספור שבעה דורות עד יהושע שהיה לכל הפחות נער ביציאת מצרים. עיין מלבי"ם דה"א ז', כה שעומד על כך.

¹¹ המלבי"ם דה"א ז', כה הזכיר אותו אך ככל הנראה בגרסא אחרת (מפני שהוא מפנה שם לפרק מ"ח). השווה גרסאות של המדרש שהובאו בליקוט שמעוני בשלח רכז ודה"א תתרעז.

¹² במדרש זה נאמר שהמצרים הם אלו שהרגו אותם, וכך כותב הרמב"ם באגרת תימן, אך שאר המדרשים לעיל כותבים שבני אפרים באו לסופם בידי הפלשתים, כאמור בדה"א ז'. ניתן להציע כמה תירוצים לסתירה זו: ראשית, ניתן לחלק בין שתי המרידות כפי שעולה במדרש שיה"ש, כאמור לעיל. שנית, יתכן מאד שהפלשתים פעלו בשירות האימפריה המצרית כפי שהיה המצב

החידוש במדרש זה הוא עצום! לא ברור מנין דלה המדרש את זהותו של מנהיג המרד, ואולי יתכן להסביר שהמדרש חיפש מנהיג משבט אפרים בדורות של יציאת מצרים. בני אפרים הנזכרים הם השושלת: עמיהוד < אלישמע < נון < יהושע.¹³ אלישמע ויהושע יצאו ממצרים עם משה ולכן המנהיג האפרתי חייב להיות נון. כמובן, 'אם קבלה היא – נקבל'.

יש במדרש זה ללמד אותנו הרבה על הבית שבו גדל יהושע:

ראשית, אביו נגלה לנו כאן כמנהיג כריזמטי אשר לא היה מוכן לקבל את שעבוד ישראל ביד מצרים ואת ההתעללות בהם – ועל כן הוא עושה מעשה. נון טוען שהיתה לו התגלות נבואית¹⁴ ושהוא המושיע שהובטח לבני ישראל אשר יוציאים ממצרים.

שנית, המדרש מתאר את אָפִים של בני אפרים כאנשים גאים, אולי קצת יותר מדי. שני גורמים לכך: א. השתייכותם לשכבת האצולה המצרית – "מזרע המלכות" (כצאצאי יוסף שליט מצרים). ב. כשרונם הצבאי וגבורתם במלחמה. מדרש חז"ל אחר מבסס את קיומם של הגורמים הללו – מעמדם היחודי של בני אפרים ותפקידם הצבאי:

ורבנן אמרי: מְדוּד – משעבוד מצרים, ללמדך **שלא נשתעבדו בניו של יוסף במצרים**, כמה דאת אמר בכור שורו הדר לו (דברים ל"ג, יז), מה בכור שור אין עושין בו עבודה, שנאמר לא תעבוד בכבוד שורך (דברים ט"ו, יט), אף זרעו של יוסף לא נשתעבדו במצרים. ואין דוד אלא שעבוד מצרים, שנאמר בשבתנו על סיר הבשר (שמות ט"ז, ג), ומתרגמינן על דודא דבשרא, מלמד שכשנפטרינן לילך לבתיהם היו בוזזים על שוקי

לעתים בתקופה זו. ראה גם: בנימין סלנט, "ולא נחם א-להים דרך ארץ פלשתים", **דף שבועי של אוניברסיטת בר אילן**, גליון 794, פרשת בשלח תשס"ט, שהשווה בין סיפור יציאת בני אפרים לממצא הארכאולוגי של אסטלת מְרִנְפָתַח.

¹³ על פי דה"א ז', כו-כז. אין זה צירוף מקרים שהשושלת של אפרים עד יהושע בן נון מופיעה באותו פרק של סיפור הריגת בני אפרים.

¹⁴ לחז"ל יש מסורת מקבילה המדברת על נבואה של יוסף בענין בוא הגואל משעבוד מצרים: "סימן היה לישראל כל גואל שיבא בסיומן הזה פקוד פקדתי, הם יודעים שהוא גואל של אמת, שכן אמר להם יוסף, וא-להים פקוד יפקוד אתכם (בראשית נ', כד), כיון שהזכיר להם פקוד יפקוד מיד ויאמן העם (שמות ד', לא)" (תנחומא (בובר) שמות כא).

מדרש עם מסורת מקבילה מובא בבעל הטורים בראשית נ', כה: "שהשביעם שלא ידחקו את הקץ כי יוסף ידע את הקץ כי יעקב גילה לו" וכן בתרגום המיוחס ליונתן (שם): "ואומי יוסף ית בני ישראל למימר לבניהון הא אתון משתעבדין במצרים ולא תזידון למיסוק ממצרים עד זמן דיתון תרינן פרוקין וימרון לכוון מדכר דכיר יי יתכוון ובעידן דאתון סלקין תסקון ית גרמי מיכא" [תרגום: וישבע יוסף את בני ישראל לאמר – לבניהם הנה אתם משתעבדים במצרים ולא תזידו לעלות ממצרים עד זמן שיבואו שני גואלים ויאמרו לכם. פקד יפקד א-להים אֶתְכֶם. ובשעה שאתם עולים והעלתם את עצמתי מזה: ר"ב].

מצרים, שנאמר זכרנו את הדגה¹⁵ אשר נאכל במצרים חנם (במדבר י"א, ה), וכתוב בשבתנו על סיר הבשר (שמות ט"ז, ג), ובני יוסף לא משתעבדין ולא יושבין על סיר הבשר, **אלא היו בעלי תריסין ובעלי מלחמות**, וכן הוא אומר בני אפרים נושקי רומי קשת (תהלים ע"ח, ט), לפיכך נאמר הסירותי מסבל שכמו. (מדרש תהלים פא, ו [ז])

מדרש זה יונק ככל הנראה מהסיפור של בני אפרים בדברי הימים, שם מתוארים בני אפרים כמי שנכנסים ויוצאים ממצרים לארץ כנען ובחזרה, וכן כעורכי מלחמה.¹⁶

אם נחזור לנון, מנהיג המרד, סביר מאד להניח שכבן משפחת מנהיגי שבט אפרים, שבט שהתמקצע בנסיון צבאי, הוא היה גנרל בצבא המצרי, וזה אפשר לו להנהיג את בני שבטו במרד צבאי.¹⁷ יהושע גדל במשפחת אצולה מצרית, וסביר שאף הוא קבל הכשרה צבאית כשאר שבטו. יתר על כן, אביו נון, שעל פי המדרש היה איש אשר רוח בו, ככל הנראה קנה שבנו ימשיך את דרכו ועל כן קרא לבנו "הושע".¹⁸ ניתן רק לדמין את מדרש השם אשר אביו דקלם בגאווה אבהית בשעת קריאת השם: "ויקרא את שמו הושע לאמר זה יחל להושיע את ישראל".¹⁹

שאלה מרתקת היא מדוע יהושע לא הלך עם נון אביו, שכן המדרש מתאר שבני אפרים "לקחו את נשיהם ואת בניהם". ניתן להציע כמה אפשרויות: אולי אלישמע בן עמיהוד, סבו

¹⁵ זו הצעה רחוקה, אבל אולי יש רמז למרדו של נון במילה 'דגה' (ישנם אזכורים רבים במקרא המקשרים בין דגים לתרבות המצרית וראה במדבר י"א, ה; שמות ז', יח-כא; יחזקאל כ"ט, ד-ה), שהרי 'נון' בארמית הוא 'דג' (אולי נשמרה הארמית במשפחת יעקב מימי שהותם בשדה ארם וממסורת אבותם אברהם ונחור).

המדרש אכן דורש את שמו של נון במשמעות דג: "רבי זכאי רבה מייתי מן הכא וידגו לרוב בקרב הארץ, מה בקרב הארץ ששים רבוא כך בגבול דגים ששים רבוא, מה בקרב הארץ לא מתו אף בגבול דגים לא מתו, מי ששמו כשם הדג בנו מכניסין לארץ (דה"א ז) נון בנו יהושע בנו" (בראשית רבה (וילנא) צ"ז, ג). אולי נקרא נון גם על שם ברכת יעקב לאפרים ומנשה: "וַיְדַגּוּ לְרֵב בְּקָרְבַּ הָאָרֶץ" (בראשית מ"ח, טז).

¹⁶ במקום נוסף הזכירו חז"ל את רצון המצרים לערב את בני ישראל בצבאם: "ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים - מפני מה אמר הכתוב ומקצה אחיו ללמדך שלא היו גבורים... ומפני מה לקח יוסף הצדיק הללו חמשה אנשים מאחיו... אמר אם מעמיד אני גבורים לפני פרעה רואה אותן ועושה אותן אנשי מלחמתו" (בראשית רבה (וילנא) צ"ה, ד). מדרש זה מתבסס על קריאה דרשנית של תגובת פרעה לאחי יוסף: "בְּמִיטְבַּ הָאָרֶץ הוֹשֵׁב אֶת אֲבִיךָ וְאֶת אֶחָיִךְ יָשְׁבוּ בְּאָרֶץ גֹּשֶׁן וְאִם יִדְעָתָּ וְיֵשׁ בָּם אֲנָשֵׁי חַיִל וְשִׁמְתָם שָׂרֵי מִקְנֵה עַל אֲשֶׁר לִי" (בראשית מ"ז, ו).

¹⁷ הרבה מרידות בעולם העתיק בכלל ובמקרא בפרט הונהגו על ידי גנרלים ושירי צבא למיניהם. לדוגמא: רכב ובענה (שמ"ב ד', ב-ז), זמרי (מל"א ט"ז, ט), עמרי (שם טז), יהוא (מל"ב ט', ה - י', יז), פקח בן רמליהו (ט"ו, כה).

¹⁸ הפרשנים דנים מתי השתנה שמו של הושע ליהושע. ראה רמב"ן שמות י"ז, ט ורשב"ם במדבר י"ג, טז.

¹⁹ מבוסס על בראשית ה', כט ושופטים י"ג, ה.

של יהושע ונשיא שבט אפרים שנשאר במצרים, לא נתן לבנו לקחת את נכדו הצעיר למבצע מסוכן כל כך. לחלופין, יתכן שיהושע עצמו לא הסכים להתלוות אל מבצע ההעפלה של אביו מתוך חילוקי דעות עמו. המדרש לא מספר, ולצערנו לעולם לא נדע.

יהושע, נצר ויורש ישיר של יוסף, נולד להיות המושיע של ישראל ומי שעתיד להוביל ולהנהיג את שבט אפרים. סביר להניח שיהושע היה גם כן בין זקני ישראל שהנהיגו את ישראל יחד עם משה ואהרן. יתכן שכיוורשו של יוסף הוא אף היה בחירתם הטבעית של רבים בישראל להוביל את העם,²⁰ לפני בואם של שני נביאים משבט לוי – משה ואהרן.²¹

ד. יהושע במלחמת עמלק

1. מינוי יהושע למלחמה

ממילא, כאשר משה צריך לבחור מישהו שיוביל את ישראל אל הקרב נגד עמלק – אין אדם יותר מתאים ומוכשר לזה מיהושע בן נון, מנהיג טבעי אשר ככל הנראה היה לו נסיון צבאי²² ואולי אף פיקודי. אדם שהוכשר מלידתו לגאול את ישראל ולהוביל אותם בחזרה אל ארץ מולדת זקנו יוסף. מאחורי סתימת הפסוקים סביב ציווי משה ליהושע לצאת להלחם בעמלק מסתתר, לדעתי, הרקע לדמותו של יהושע בן נון.²³

²⁰ חז"ל בסנהדרין יז. שמים בפי אלדד ומידד את הנבואה הבאה: "אמרו: משה מת, יהושע מכניס את ישראל לארץ". אולי ניתן לראות כאן רמזים למפלגת תמיכה ביהושע שהולכת ומבצבצת בין פסוקי ספר במדבר. תגובתו העזה של יהושע (במדבר י"א, כח) אומרת דרשני. יתכן שיהושע ניסה למחות נגד הקולות התומכים במנהיגותו מתוך נאמנותו למשה רבו.

²¹ משה משתמש בלשונו ה"נבואית" של יוסף: "לֵךְ וְאֶסְפֹּת אֶת זַקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם ה' אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ נִרְאָה אֵלַי אֶ–לֵהי אֲבוֹתֵינוּ נִרְאָה אֵלַי אֶ–לֵהי אֲבוֹתֵנוּ יִצְחָק וְיַעֲקֹב לֵאמֹר פֶּקֶד פְּקִדְתִּי אֶתְכֶם וְאֶת הָעֲשׂוּי לְכֶם בְּמִצְרַיִם:" (שמות ג', ז). מעניין לראות לשון זו חוזרת שוב כאשר משה מעלה את עצמות יוסף: "וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת עֲצֻמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ כִּי הִשְׁבַּע הַשְּׂבִיעַ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פֶּקֶד פְּקִדְ אֶ–לֵהי אֲבוֹתֵנוּ וְהִעֲלִיתֶם אֶת עֲצֻמֹתַי מִזֶּה אֶתְכֶם:" (שמות י"ג, יט). אולי היינו מצפים שבני אפרים הם אלו שיעלו אתם את עצמות אביהם יוסף, אך יתכן שבני אפרים עברו על השבועה שהשביע אותם יוסף שלא לעלות בטרם עת (ראה לעיל הע' 14), ומחמת אשמתם הם הרגישו שאין בזכותם לקיים את שאר צוואתו ולהעלות את עצמותיו.

²² סמך נוסף לנסינו הצבאי של יהושע ניתן אולי לראות מזיהויו של 'קול הענות' במחנה ישראל בעת שחיכה לרבו בהר סיני – "וַיִּשְׁמַע יְהוֹשֻׁעַ אֶת קוֹל הָעָם בִּרְעוּהָ וַיֹּאמֶר אֶל מֹשֶׁה קוֹל מִלְחָמָה בְּמַחְנֵה:" (שמות ל"ב, ז). פרשנים רבים פירשו שאוזני יהושע היו רגישות לקולות מלחמה ואף חברו רגישות זו למלחמתו נגד עמלק. ראה רש"י, רשב"ם, אברבנאל ומשך חכמה על אתר.

²³ כיוונים דומים לטענתי ראיתי בשיעור "הבריחה של בני אפרים" של הרב מרדכי הוכמן (זמין באתר 'שיבה'), ובשיעור "בני אפרים" של הרב אליהו מאלו (זמין באתר 'תנ"ך על הפרק'), וראה גם: Kaplan, Rabbi Aryeh. *The Living Torah: The Five Books of Moses A New Translation Based on Traditional Jewish Sources*. Maznaim, pp. 190, 1981

כאן ניתן לשוב ולענות על השאלות שפתחנו בהן: א. הרקע של יהושע בן נון הוא היותו נסיך שבט אפרים והיורש של יוסף. ב. יהושע נבחר להוביל את העם למלחמה בעמלק משום שהוא כבר היה המנהיג דה־פקטו של האגף הצבאי של עם ישראל, בשבתו כמנהיג בשבט אפרים הלוחמני. שאלה אחת עוד נותרה פתוחה: מדוע יהושע מוזכר בפרשיה זו ללא שום יחוס או תאור תפקיד?

2. משיחתו של יהושע למנהיג הבא

בנוגע להשמטת יחוסו של יהושע אולי ניתן להציע שזו באה להנגיד בין דרכו לדרך אביו. נון הוביל את חסידיו למלחמה אבודה נגד רצון הממסד של הזקנים ומסורת שבועת יוסף. יהושע בא לתקן את חטאו בהובלת צבא ישראל היוצא ממצרים על פי הדיבור. בשונה מאביו הוא נאמן להנהגה העממית, ועל אף זכותו לכתר יוסף והנהגת העם – הוא מקבל את מרותם של אנשי הדת והנבואה הבאים משבט לוי. לגבי השמטת התפקיד, אני רוצה להציע שתפקידו של יהושע כמשרת משה התחיל רק כאן. אחרי מלחמת עמלק נצטוו משה לקרב את יהושע:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה כְּתֹב זֹאת זְכוּרֹן בְּסֵפֶר וְשִׁים בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ כִּי מָחָה אֶמְחָה אֶת זְכוּר
עֲמֶלֶק מִפְּחַת הַשָּׁמַיִם: (שמות י"ז, יד)

עד עתה, יהושע היה מנהיג פוליטי וצבאי של ישראל. מרגע זה מצוה ה' את משה להפוך את יהושע גם למנהיגם הרוחני של ישראל, אשר בבוא העת יחליף אותו ויכניסם לארץ. כך מובא במכילתא:²⁴

וּשְׁמֵי בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ, מְגִיד שְׂאוֹתוֹ הַיּוֹם נִמְשַׁח יְהוֹשֻׁעַ דְּבַרֵי ר' יְהוֹשֻׁעַ. ר' אֶלְעָזָר הַמּוֹדְעִי
אוֹמֵר זֶה אֶחָד מֵאַרְבַּעַה צְדִיקִים שֶׁנִּתְּנָן לָהֶם רִמּוּז שְׁנַיִם חֲשׂוּ וְשְׁנַיִם לֹא חֲשׂוּ מִשֶּׁה נִתְּנָן לוֹ
רִמּוּז וְלֹא חֲשׂוּ, יַעֲקֹב נִתְּנָן לוֹ רִמּוּז וְלֹא חֲשׂוּ, דָּוִד וּמִרְדֳּכַי נִתְּנָן לָהֶם רִמּוּז וְחֲשׂוּ מִשֶּׁה מִנִּין וְשִׁים
בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ אָמַר יְהוֹשֻׁעַ מִנְחִיל יִשְׂרָאֵל אֶת הָאָרֶץ וּבִסּוּף מִשֶּׁה עוֹמֵד וּמִתְחַנֵּן שְׁנֵא
וְאַתְחַנֵּן אֶל ה' בַּעַת הַהִיא לֵאמֹר. (מכילתא דר"י בשלח, מסכתא דעמלק ב)

מכאן ואילך יהושע הופך להיות משרתו של משה – הנער אשר לא מש מקרב האהל, העולה עם רבו להר סיני וממשיך דרכו בהוראת ומסירת התורה. "משה קיבל תורה מסיני ומסרה

²⁴ ראה גם אסתר רבה ו', ו; מדרש הגדול שמות כ"ד, יג; סדר אליהו רבה ב וילקוט שמעוני תהלים תרעב. עיין גם בפרשנים: רש"י, רשב"ם, חזקוני, ראב"ע, רמב"ן ושד"ל על אתר.

ליהושע" (אבות א', א). אולם תפקידו החדש כמשרת משה לא מוחק את זהותו כאיש אפרים, והוא מִיַּצֵּג אותם בין הנשלחים לתור את ארץ כנען (במדבר י"ג, ח). לאורך רוב התורה יהושע "יושב אהלים" ומשמש כנער של משה. משה ראה את השינוי של יהושע מאיש סייפא לאיש ספרא באופן מוחלט, עד כדי כך שהוא לא חושב עליו בבקשו מה' לבחור מנהיג חדש לישראל אשר יוביל אותם מבחינה צבאית:

יְפַקֵּד ה' אֶל־לְהִי הַרוּחַת לְכָל בָּשָׂר אִישׁ עַל הָעֵדָה: אֲשֶׁר יֵצֵא לְפָנֶיהֶם וְאֲשֶׁר יָבֵא לְפָנֶיהֶם וְאֲשֶׁר יוֹצִיאֵם וְאֲשֶׁר יְבִיאֵם וְלֹא תִהְיֶה עֲדַת ה' כְּצֵאֵן אֲשֶׁר אֵין לָהֶם רֹעָה: וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה קַח לְךָ אֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוּן אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ וְסִמְכָתָ אֶת יְדָי עָלָיו:
(במדבר כ"ז, טז–יח)

משה מחפש מחליף שיהיה מנהיג רוחני וצבאי כאחד. תשובתו של הקב"ה היא שיהושע אכן מוכן לזה עכשיו. יהושע הוא השילוב המושלם של מנהיג פוליטי וצבאי מלידה, שעבר גם כן הדרכה רוחנית ותורנית כך שהוא זוכה לתואר "אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ". ממלחמת עמלק עד מלחמות הכניסה לארץ יהושע עבר כברת דרך ארוכה. מנסיך אפרים ויורשו של יוסף להיות "אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ" ויורשו של משה.